

חויית הקריאה

ילדות ללא ספרות

מאת סמי מיכאל

גם בישראל ישנם היום אלפים רבים של ילדים שאין להם מגע ישיר עם ספרות ילדים כתובה. תופעה זו שכיחה בקרב היהודים בשכונות העוני ובקרב הערבים הכפריים. אולם ילדים אלו אינם חיים בשממה ספרותית. ישנם שידורי רדיו וטלביזיה וישנם מופעים תרבותיים המיועדים לילדים ולנוער. גם ילדים שאינם נהנים אפילו מכלים משניים אלו באים במגע עם ילדים אחרים שקראו, צפו או האזינו. בדרך זו עשוי צמאונם לספרות לבוא על סיפוקו.

אולם אני ובני דורי שעלינו מארצות ערב גדלנו בשממה ספרותית כמעט מוחלטת. אפשר למצוא היום פרופסורים המרצים ספרות באוניברסיטאות ישראל שבילדותם לא זכו לקרוא סיפור או רומאן שחובר לגילם. לא היו ספרים כאלה משום שלא היו סופרים שכתבו למען הילדים.

דברים אלו עלולים ליצור רושם עגום על ילדות אומללה, אולם לא כך היו פני הדברים. לא חשנו במחסור. כלומר לא ידענו כי במקומות אחרים בעולם ניגשים למנדף, נוטלים ספר וקוראים בו להנאתם. היינו צמאים ולא ידענו את גודל צמאוננו. הקריאה היחידה שידעתי בילדותי היתה הקריאה בספרי הלימוד בשפה הערבית והקריאה בשיעורי הדת. הקריאה הזו היתה חובה חסרת כל הנאה. לא התנ"ך וגם לא ספרי הלימוד בערבית לא נוצרו בשביל ילדים. ושוב עלי להדגיש — הלכתי בשבילי הדלות הרוחנית ולא ידעתי שאני מהלך יחף כי מעולם לא פגשתי מישהו שנעל נעליים. אפילו המבוגרים חיו ללא ספרות.

לא היתה מודעות לנושא, לא אצל ההורים ולא בקרב המחנכים. מעולם לא הבינו כי הקריאה עשויה להיות מהנה או אפשר להפוך אותה לאמצעי נפלא לחינוך ולהקניית ערכים. למדתי לקרוא כדי לדעת להתפלל, כדי שאהיה מסוגל, בבוא הזמן, להחזיק עתון ולפענח את צפונותיו. מובן שהיתה הקריאה שנואה עלי ועל רבים כמוני. המורים ומעצבי החינוך ידעו זאת היטב, על כן המציאו ופיתחו את שיטת

השינון. היינו נאלצים ללמוד בעל־פה חומר לעוס, דהוי ותפל, שדורות רבים של מחנכים ותלמידים בלעוהו, עיכלוהו למחצה ואחר נשאר בורר למחצה. משהו בתוכי מניא לשנן. אפילו כשעלה רצון לפני והשתדלתי לרצות את המורים ואת ההורים השתבשו הדברים אצלי. הייתי מסרס נלים ללא כוונה, משמיט משפ־טים שלמים בהיסח הדעת ומוסיף ביטויים משלי בלי לעמוד על כך. שעה שהקריאה היתה שנואה עלי, השינון היה אויבי. בפעם הראשונה והאחרונה בחיי טעמתי את הטעם המשפיל של "הפלקה" בגלל השינון המתועב. המורה היה משוכנע כי אני ילד סורר, האמין שאני מעוות את המשפטים כדי להרגיז אותי. קרא לשני הבריונים של הכיתה והם חלצו את נעלי והחזיקו בקרטולי והוא התנפל בחמת זעם בשבטו על הבשר הרגיש עד שקרע את העור. אני סבור כי מאותו רגע הפכתי למורד במסורת. כששחררו שני הבריונים את רגלי בעטתי במצנפתו של המורה. למזלי ניחן אבי בנפש רגישה יותר מעור כפות רגלי. אולי הבין מדוע לא אביתי להתנצל בפני המורה הנעלב ולא עמד על הוצאת "השד" שנכנס בי. אף לא הרים יד עלי.

ידעתי מורים רבים אחרי המורה ההוא. הם לא נקטו באותם האמצעים הדרס־טיים, אולם לא חסכו מאמץ להדגיש כי אני נמנה עם האבודים. לרוב ישבנו בכיתות צפופות והמורה לשירה ערבית עתיקה לא טרח להכיר את שמות התלמידים. החזיק רשימה בידו והיה בוחר באקראי שם של נער וזה היה קם ומדקלם. תחילה, כשהיה שמי מצטלצל על שפתי, הייתי קורא: "הוא נעדר היום". מלשינים מצחקקים לא חסרו ובמהרה הייתי התלמיד הראשון שזכה לכבוד המפוקפק — המורה הכיר את שמי. הייתי נקרא להתייצב מול הכיתה ונתבע לדקלם. השתדלתי. הייתי שוכב בלילות על גבי ומשנן את השירים. אולם משהייתי מסתכל בשורות של פרוזי התלמידים, משהייתי רואה את החיוך הצהוב על שפתי של המורה, הייתי שוכח את "הכושית מתקשטת במרגליותיה" הייתי מפטיר בפשטות, "הלילה יורד". האפסים ניתכו עלי כמבול.

אולם כאשר אתה נעשה מרדן אפילו ים של אפסים אינו הזפך אותך לאפס. רוחך אוספת כוח ונפשך מחפשת נתיבים חדשים.

חשתי ככלי ריק המבקש להתמלא. תחושה עמומה אבל עקשנית לא הירפתה ממני, ודירבנה אותי לחפש תחליף לדבר שלא ידעתי את טיבו. בשחר ילדותי מצאתי שני מעיינות שמהם שאבתי את שחסי לי — התנ"ך והאגדות העממיות.

לא ישבתי ולמדתי ושיננתי את התנ"ך כפי שנדרש מרוב הילדים בגילי. קיבלתי את הסיפורים הגנוזים בו מיד שניה, מידם של הגברים של המשפחה. אולם הטרידה אותי הילת הקדושה שעטרה את הסיפורים האלו, הילה ששמה מחסום נוקשה לשאלה החשובה אצל כל ילד: "מדוע". מדוע יצר אלוהים את האדם כך שקיין ירצח את הבל? מדוע ברא אלוהים עולם שאנוס היה להטביעו במבול? חשבתי על האילות והיונים והילדים כמוני שלא היה להם מקום בתיבתו של נוח.

הייתי מוקף גברים שלא העמיקו הקר בתנ"ך. הם הסתפקו במובן השטחי של הדברים והשאלה "מדוע" לא הציקה להם. תחילה ביקשו לפטור אותי בתשובות

לא פחות שטחיות שהזמינו עוד שאלות. אחרי כן נסוגו אל הנעלם ואל הנסתר הנוחים מאוד לבורים. לאחר מכן שלפו משרווליהם את האיטורים, את המימרה המקוממת כי אסור לשאול על אודות דברים נעלים. לבסוף בא תור העונשים ויצא לי שם של מסית נערים לכפירה.

עד מהרה נואשתי ממעיין זה. פניתי למעיין השני שהיה קסום ועתיר דמיון ולא טמן בחובו עונשים. המעיין הזה היה בידי הנשים. באמתחתן מצאתי אוצר של סיפורים על שדים ורוחות, על נסיכים ונסיכות, על נסים ונפלאות ששמו ללעג את גבולות החומר ואת החוקים השולטים בו. זה היה עולם שאיש לא טרח לתחום בו גבולות נוקשים. נסיך יפה עלול ליהפך בן לילה לעורב שחור. בבטן האדמה, מתחת לרגליים, שוטטו שדים בלתי נלאים. לעניים היתה תקוה של ממש. דלפונים נישאו לנסיכות עשירות. האדם ובעלי החיים והצומח והדומם רחשו בקלחת נפלאה והם פשטו צורה ולבשו צורה. עז שחורה ניתקת מחבל הקשורה בו לזעזעו של זקל ומשוטטת בסמיטא. אפשר שהיא עז אמיתית ואפשר שהיא ארכי-שד הגורם צרות, או עלם חמודות שהיה קורבן לתעלוליו של קוסם ערל-לב.

תרתי אחרי סיפורי מעשיות ואגדות אלו. היו נשים ונערות שניחנו בכישרון של מספר עממי. הייתי נדחק ונצמד אליהן והוקסמתי מיכולת הסיפור שלהן. הן היו אמניות הדיבור, שחקניות מעולות, שידעו לציין כמו ציפור, ללבוש חזות מאיימת של סולטנים עריצים ולנהום בשפה של צוים ופקודות. הן ידעו ללחוש מלים ממיסות לבבות בחקותן מאהבים מיואשים.

אותה האשה היתה מספרת אותו הסיפור פעם אחר פעם ומעולם לא נלאיתי מלשמוע אותו שוב ושוב. הסיפור היה משתנה לעתים בהתאם למצב רוחה, בהתאם לרוח הדמיון והיצירה שנחה עליה בשעת הסיפור. הווריאציות האלה היה להן קסם משלהן.

אולם חוק הזמן מצעיד את הכל בכיוון אחד. פתאום אתה נוכח לדעת כי כל זה נועד לזאטוטים ואתה מגלה כי אתה אינך זאטוט עוד. אתה מתבייש אפילו להטות אוזן לאגדות ולסיפורים המופלאים. הכל נראה לך כצעצוע מכורסם ומלא צלקות. כשגיליתי כי כל זה הוא תחליף למשהו שהתגבש בתודעתי הבנתי את מימדי השממון שאני שרוי בו. פקחתי את עיני וראיתי כמה מבוגרים מחזיקים ספר וקוראים בו, לא מפני שכפר עליהם לעשות כן, ולא כדי לעמוד בבחינה, אלא פשוט בשביל ההנאה.

הגעתי היישר לספרות המבוגרים. עד היום לא אשכח את הספר הראשון שנטלתי לידי. באותו רגע הבנתי שחדרתי לעולם שונה, עשיר, עמוק, רחב-אופקים ויקר מאוד. קראתי והעלילה נפרשה לפני. חשתי שאני לא סתם קורא הבולע את המלים, אלא יוצר ההופך סמלים לדמויות חיות, לריחות, לצבעים, לקולות, לצער ולצחוק. הייתי מניח את הספר מידי ומוסיף לחיות את הדברים שקראתי. בפעם הראשונה חשתי שאני עומד על שפתו של ים עצום שהמלה מדוע עשויה לבוא בו על סיפוקה. כשאני מביט היום לאחור ומנסה להבין את השפעת השממון שהיה מנת חלקי

בשנים כה מכריעות בילדות, אני מגיע למסקנה כי חרף הכל למדתי שני דברים חשובים. בראש וראשונה למדתי להקשיב. אין זה סתם נימוס. אני אוהב להקשיב לפעמים אני מעורר את האחרים לדבר ולו רק כדי להקשיב להם. שנית, למדתי להעריך את הסיפור. כשאני מדבר על הסיפור אני מתכוון לשני הקצוות — המחבר והקורא. עד היום כשאני כותב אני חש באותה עת כי אני גם קורא. לעתים קורה שאינני יודע מה יהיה תוכן המשפט הבא שאני עומד לחבר. ועד היום, כשאני קורא סיפור, אני מרגיש שאני כותב אותו באותו רגע. סיפור שבשעת הקריאה איני גם מחברו, אינני מסוגל להמשיך ולעיין בו. אני מניח לו ואני פונה לסיפור אחר, כפי שהייתי בילדותי פונה עורף לזקנה שיש לה יומרות ללא כיסוי והולך לזקנה אחרת היודעת להיות אדם וציפור, סולטן עריץ ומאהב אומלל בעת ובעונה אחת.